

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Meta-study of pathology articles on urban development plans in Iran*

Hojjatollah Kolivand^{1, *}, Morteza Talachian^{2, **}, Hamid Majedi^{3, *}¹ Ph.D. Candidate in Urban Planning, Department of Urban Planning, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.² Assistant Professor, Department of Urban Planning, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.³ Professor, Department of Urban Planning, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 2021/07/04
 Revised 2021/10/06
 Accepted 2022/01/06
 Available Online 2023/08/06

Keywords:

Urban Development Plan Articles
 Meta-Analysis
 Pathology

Use your device to scan
 and read the article online

Number of References

39

Number of Figures

7

Number of Tables

7

© 2023, JIAU. All rights reserved.

Extended ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: Urban development plans, the most important and comprehensive document of the development of cities, have passed different periods in terms of content, methodology and implementation. This is due to the importance of plans in urban development and to the failure to implement them. The experiences of preparing urban development plans show that these plans, despite their positive and constructive aspects, have not always solved urban problems, and may have been an important factor in the formation of problems in some cases. This subject has been the basis of many studies in the form of articles, books and reports by experts or consulting companies, Organization, the Ministry of Roads and Urban Development and the Ministry of Interior. Despite new theoretical concepts, including strategic-structural plans, the ineffectiveness of these plans is still evident. Therefore, any kind of research in order to identify and diagnose urban development plans, considering the complexity of urban issues is necessary. The aim of the article is to analyze urban development plans through the structure of studies and the methodology and content of these plans.

METHODS: The dominant methodological approach of articles related to the pathology of urban development plans has been the meta-analysis method. Meta-analysis involves a systematic study of previous research findings pertaining to a particular subject, providing the opportunity to derive conclusions that may not be readily evident from the original data within those prior studies. First, related articles have been collected in the period from 1992 to 2020; then, by selecting the number of 85 articles related to the pathology of urban development plans, using the basics and extracting the investigated indicators in the form of a checklist of related data, including study trends, geographical distribution, research approaches and types, research environment, strategies, the methods of data collection and the general approach of the content have been extracted and analyzed quantitatively.

FINDINGS: The trend of studies in the investigated period of time shows the fluctuation of studies by researchers regarding the pathology of urban development plans did not increase in different periods. More than 50% of the studies were conducted without case samples. The geographical distribution of studies shows the lack of proper and uniform distribution in the country. In a large number of provinces, despite the increase in the number of cities, no study has been done. The most researchers are related to the field of urban planning with 41% and the second place is geographical sciences with 38% of all researchers. This shows the lack of attention of other sciences related to the city and urban development plans. Based on the research findings, from a methodological perspective, there is a relatively good balance in prescriptive research, with various approaches (comparative and inductive) being utilized in the applied studies. The majority of studies have a qualitative nature and focus on macro-level urban development schemes. More than three-fourths of the research was conducted in bibliographic method and nearly 65% of the articles were descriptive and phenomenological in terms of research

doi <https://dx.doi.org/10.30475/isau.2023.292516.1729>

OPEN ACCESS

* This article is derived from the first author's doctoral thesis entitled "Explain the planning approach in preparing urban development plans", supervised by the second author and advised by the third, at Islamic Azad University Science and Research Branch.

** Corresponding Author:

Email: talatchian@yahoo.fr

Phone: +98(21)77089647

Extended ABSTRACT

methods. It is clear that pathology studies of urban development plans notably lack the incorporation of alternative research methods, such as parametric and non-parametric approaches. According to the results of this article, more than 75% of studies have been based on documentary methods, which is on the one hand due to the documentation of comprehensive urban plans and the necessity of document review, and on the other hand, it shows the weakness and lack of attention to other methods of data collection in case studies.

CONCLUSION: The findings indicate that the increase in the quantity of pathology studies does not correspond proportionally to the increase in the number of cities and graduates of this field in the country, and on the other hand, the geographical distribution shows that more than two-thirds of the country's provinces have no specific study or only they are satisfied with one research. In the specialized fields, 80% of studies are done by graduates of urban planning and geographical sciences, and researchers of economic and social sciences have paid the least attention to the field of urban planning. Therefore, it seems necessary that the authorities take measures for the purposeful collaboration of other researchers related to the city. Also, the lack of appropriate and relevant methodology and high dependence on phenomenology and document study, despite the survey and field nature of the research field and the lack of combined methods, can be seen in these articles. Therefore, it is necessary to consider the objective and operational aspects of urban development plans; move more towards mixed (quantitative-qualitative) research. Overall, the findings indicate that studies related to urban development plans have a fundamental weakness in terms of methodology. The methodological content analysis of the studied articles indicates two distinct types of urban development plan pathology studies. The first group, with 6% of the articles, has investigated the level of realization and the reasons for the non-realization of the goals in the samples, and nearly 94% based on the experiences of the authors have raised the causes of the inefficiency of urban development plans, which is due to the influence of studies on the phenomenological method and the priority of knowing the cause is more than the knowing the effect, and it indicates the lack of investigations with an inductive approach in urban development plans. In conclusion, it is suggested that the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran, considering its mission in this regard using the capacity of numerous and related scientific centers throughout the provinces of the country, according to the periods of monitoring and revision of plans, provide the field for targeted studies by researchers. This can balance between the time periods of studies, the optimal distribution of studies according to issues and problems and the dispersion of cities and the use of different researchers in this field.

HIGHLIGHTS:

- Contrary to perceptions, studies related to the pathology of urban development projects in the country are few and have a heterogeneous geographical distribution.
- Pathological studies of urban development plans are generally phenomenological and based on the experiences of experts, and there are few survey studies in this regard.
- The science of urban planning in terms of methodology, while using other sciences, requires the production of independent and unique content and methods.

ACKNOWLEDGMENTS:

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-forprofit sectors.

CONFLICT OF INTEREST:

The authors declared no conflicts of interest.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Journal of Iranian Architecture & Urbanism (JIAU). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

HOW TO CITE THIS ARTICLE

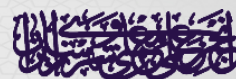
Kolivand, H.; Talachian, M.; Majedi, H., (2023). Meta-study of pathology articles on urban development plans in Iran. *Journal of Iranian Architecture & Urbanism.*, 14(1): 327-340.

<https://dx.doi.org/10.30475/isau.2023.292516.1729>

https://www.isau.ir/article_176055.html

ارزیابی فرا تحلیل مقالات آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در ایران*

حجت‌اله کولیوند^۱، مرتضی طلاچیان^{۲*}، حمید ماجدی^۳

۱. دانشجوی دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. استادیار، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۳. استاد، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مشخصات مقاله	چکیده
تاریخ ارسال ۱۴۰۰/۰۴/۱۳ تاریخ بازنگری ۱۴۰۰/۰۷/۱۴ تاریخ پذیرش ۱۴۰۰/۱۰/۱۶ تاریخ انتشار آنلاین ۱۴۰۲/۰۵/۱۵ واژگان کلیدی مقالات طرح‌های توسعه شهری فرا تحلیل آسیب‌شناسی	طرح‌های توسعه شهری به عنوان مهم‌ترین و جامع‌ترین سند توسعه شهرها به لحاظ محتوایی، روش‌شناسی و اجرایی دوره‌های مختلفی را پشت سر گذاشته است. این امر از یک طرف ناشی از اهمیت طرح‌ها در توسعه شهری و از طرف دیگر ناشی از ناکامی در تحقق اهداف آن‌ها است که زمینه‌ساز مطالعات و پژوهش‌های مختلفی توسط متخصصان شده است. در مقاله حاضر با استفاده از روش فرا تحلیل به بررسی شاخصه‌های روش‌شناسی مقالات مرتبط با آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در بازه زمانی ۱۳۷۱ تا ۱۳۹۹ پرداخته شده است. نتایج حاصله نشان می‌دهد که روند رشد تعداد مطالعات آسیب‌شناسی در تناسب با روند رشد تعداد شهرها و دانش‌آموختگان این حوزه در کشور نیست و از سوی دیگر پراکندگی و توزیع جغرافیایی نشان می‌دهد که بیش از دو سوم استان‌های کشور فاقد مطالعه مشخص و یا تنها به یک تحقیق بسنده نموده‌اند. در زمینه رشته‌های تخصصی ۸۰ درصد مطالعات توسط دانش‌آموختگان و پژوهشگران رشته‌های شهرسازی و علوم جغرافیایی صورت گرفته است و محققین علوم اقتصادی و اجتماعی کمترین توجه را به ورود به حوزه طرح‌های شهری داشته‌اند. همچنین نبود روش‌شناسی مناسب و مرتبط و وابستگی زیاد به شیوه پدیدارشناسی و مطالعه اسنادی به رغم پیمایشی و میدانی بودن حوزه پژوهش و عدم استفاده از روش‌های ترکیبی را می‌توان در این مقاله‌ها مشاهده کرد. در مجموع یافته‌ها بیانگر آن است که ۶ درصد مقالات با بررسی میدانی میزان تحقق اهداف طرح‌ها به نتایج ملموس رسیده‌اند و نزدیک به ۹۴ درصد مستقیم و بر اساس تجربیات نگارندگان علل ناکارآمدی طرح‌های توسعه شهری را مطرح نموده‌اند که این امر ناشی از تحت تأثیر بودن مطالعات به روش پدیدارشناسی و تقدم شناخت علت بیش از شناخت معلول است.
نکات شاخص	
	- بر خلاف تصورات، مطالعات مربوط به آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در کشور اندک و از توزیع جغرافیایی ناهمگون برخوردار است. - مطالعات آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری عموماً به صورت پدیدار شناسی و بر اساس تجربیات صاحب‌نظران است و مطالعات پیمایشی در این خصوص اندک می‌باشد. - علم شهرسازی به لحاظ روش‌شناسی ضمن استفاده از سایر علوم، نیازمند تولید محتوا و شیوه‌های مستقل و منحصر بفرد می‌باشد.

نحوه ارجاع به مقاله

کولیوند، حجت‌اله؛ طلاچیان، مرتضی و ماجدی، حمید. (۱۴۰۲). ارزیابی فرا تحلیل مقالات آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در ایران، نشریه علمی معماری و شهرسازی ایران، ۱۴(۱)، ۳۲۷-۳۴۰.

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده نخست با عنوان «تبیین رویکرد آمایشی در تهیه طرح‌های توسعه شهری» می‌باشد که به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران انجام گرفته است.

** نویسنده مسئول

تلفن: ۰۰۹۸۲۱۷۷۰۸۹۶۴۷

پست الکترونیک: talatchian@yahoo.fr

مقدمه

با توجه به رشد و گسترش شهرها و به دنبال آن شکل‌گیری مسائل و مشکلات شهری یکی از راهکارهای منطقی برای فائق آمدن به مسائل و مشکلات، تهیه و تدوین طرح‌های توسعه شهری است که عموماً و در ابتدا در قالب منطق اثبات‌گرایی^۱ به دنبال شناخت، ارزیابی و تحلیل وضع موجود و ارائه راه‌حل‌های فنی و طراحی بوده است.

تجربیات تهیه طرح‌های توسعه شهری نشان می‌دهد که این طرح‌ها به رغم جنبه‌های خوب و سازنده همیشه و در همه حال راهگشای مسائل و مشکلات شهری نبوده و چه بسا در برخی موارد عامل مهمی در شکل‌گیری مشکلات نیز بوده‌اند. لذا این امر زمینه‌ساز مطالعات مختلف و گسترده‌ای توسط صاحب‌نظران و متخصصین این حوزه در سراسر جهان شده که نتایج با تغییر در رویکردها و نگرش‌ها و تحول بنیادی در این خصوص همراه بوده است؛ به شکلی که از بدو تولد تا به امروز طرح‌ها با تغییرات مستمر و عدیده‌ای روبرو بوده‌اند.

درایران نیز بر اساس روال حاکم بر نظام برنامه‌ریزی شهری در جهان به رغم بیش از نیم‌قرن تجربه از تهیه طرح‌های توسعه و تغییرات گوناگون در ساختار نظام برنامه‌ریزی (ساختار، قوانین و مقررات، اصول و مبانی طرح) و به رغم جنبه‌های سازنده همچنان مسائل و مشکلات شهری زیادی پا برجا است. همین امر زمینه‌ساز مطالعات زیادی در سطح کشور در قالب مقالات، کتاب و گزارشات توسط متخصصین و مسئولین مربوطه از جمله شرکت‌های مشاور، سازمان برنامه و بودجه، وزارت راه و شهرسازی و وزارت کشور شده است و به رغم تولید محتوا و مفاهیم نظری جدید از جمله طرح‌های راهبردی-ساختاری همچنان ناکارآمدی این طرح‌ها مشهود است. بنابراین انجام هرگونه پژوهش در راستای شناسایی و آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری با توجه به پیچیده‌تر شدن مسائل شهری، افزایش فزاینده جمعیت، تنوع و کثرت نیازها و احتیاجات از بدیهیات و ضروریات اولیه در این خصوص است.

با توجه به حجم زیاد مطالعات، در این مقاله از روش فرا تحلیل استفاده شده است و این امر می‌تواند گامی موثر در خصوص آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه تلقی گردد. چرا که فرا تحلیل، نوعی پژوهش درباره پژوهش‌های دیگر است که امکان بررسی و تحلیل عمیق‌تری را فراهم می‌سازد به عبارتی مطالعه نظام‌مند پژوهش‌های گذشته که درباره یک موضوع خاص کار شده است؛ فرصتی ایجاد می‌نماید که با بهره‌گیری از سایر مطالعات به نتایجی دست‌یافت که اطلاعات اولیه موجود در پژوهش‌های گذشته، آن را نشان نمی‌دهد. عموماً فراتحلیل در حوزه روش‌شناسی و حوزه محتوا مطالعات مورد استفاده قرار می‌گیرد و به استفاده از فراوانی

شاخصه‌های مستخرج به کشف گزاره‌های جدید در ارتباط با موضوع نائل می‌گردد. از این‌رو با توجه به حجم زیاد مقالات مرتبط با آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری، تبیین وضعیت فعلی و نتایج مستخرج به لحاظ شیوه یک نیاز و ضرورت تلقی می‌گردد.

در این مقاله با هدف شناسایی رویکردهای غالب شیوه شناسی مقاله‌های مرتبط با آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری، ابتدا اقدام به گردآوری مقاله‌های مرتبط در بازه زمانی ۱۳۷۱ تا ۱۳۹۹ شده است؛ سپس با انتخاب تعداد ۸۵ مقاله مربوط به آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری با استفاده از مبانی و استخراج شاخصه‌های مورد بررسی در قالب چک لیست داده‌های مرتبط شامل روندشناسی مطالعات، توزیع جغرافیایی، رویکردها و نوع پژوهش، محیط پژوهش، راهبردها، روش‌های گردآوری داده‌ها و رویکرد کلی تولید محتوا، استخراج و مورد بررسی کمی قرار گرفته است. این مطالعه می‌تواند برای محققان و پژوهشگران حوزه تهیه، تصویب و اجرای طرح‌های توسعه و عمران شهری (جامع)، کارشناسان و مشاوران تهیه طرح، مدیران، تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان این حوزه مورد استفاده قرار گیرد.

مبانی نظری

ریشه‌های تاریخی برنامه‌ریزی به گذشته‌های بسیار دور باز می‌گردد، اما برنامه‌ریزی به مفهوم امروزی خود بعد از انقلاب صنعتی معنا و مفهوم یافت و این امر ناشی از ضرورت دنیای جدید بود. برنامه‌ریزی بر اساس حوزه یا میدان عمل و موضوع در سطوح و ابعاد مختلفی انجام می‌شود، یکی از این سطوح، نقاط سکونتگاهی و در نماد گسترده آن یعنی شهرها بود که در ادامه مقابله با مسائل و مشکلات ناشی از توسعه صنعتی، موضوع رفاه و کیفیت زندگی انسان‌ها و همچنین مدیریت مطلوب و آگاهانه فضای شهری مطرح گردید و منجر به تهیه طرح‌های توسعه شهری شد. به عبارتی ابزار و راه‌حل منطقی و عملی بسیاری از کشورها برای فائق آمدن بر مسائل و مشکلات شهرها و نواحی شهری و بهبود شرایط زیستی و کالبدی آن‌ها؛ انجام مطالعات شهری و تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری بوده است (Akbari et al., 2012: 98). این مطالعات و طرح‌ها اساساً بر مبانی برنامه‌ریزی در چارچوب مبانی اثبات‌گرایی شکل گرفت (Beauregard, 2009: 341).

برنامه‌ریزان وابسته به این جریان فکری برای حل مشکلات و چالش‌ها، تهیه طرح‌هایی را با عنوان «طرح جامع» که برای نظم و نسق کاربری زمین به کار می‌رفت و در آن‌ها به اهداف زیباشناختی و کارکردی اهمیت زیادی داده می‌شد، بنیان نهادند (Schon, 1983: 205). این روش برنامه‌ریزی در ابتدا از آن رو که به تولید سند روشن و قابل فهم منتهی می‌شد، برای مرجع برنامه‌ریزی و مدیریت شهری جذابیت داشت و مورد استقبال قرار گرفت (Wil-

یک دسته‌بندی دیگر خانم دکتر عبدی دانشپور با بررسی گسترده متون نظری برنامه‌ریزی در سطح جهان اقدام به دسته‌بندی نظریه‌ها در سه دسته یا گونه کلان نموده است. دسته نخست شامل نظریه‌های سنتی یا قراردادی برنامه‌ریزی است، یعنی نظریه‌هایی که به طور کلی مورد پذیرش هستند و به عمل و کاربست برنامه‌ریزی نزدیک شده‌اند. دسته دوم شامل دیدگاه‌ها و نظریه‌های ریشه‌ای برنامه‌ریزی است. دسته سوم را آن دسته نظریه‌هایی تشکیل می‌دهد که وی آن‌ها را نظریه‌های نوین برنامه‌ریزی نامیده است به عبارتی یعنی نظریه‌هایی که با طرح انگاشت‌های پایداری و توسعه پایدار و چارچوب‌های فکری چون نو- اثبات باوری، پسا- نوبآوری، همگام و همسو بوده‌اند (Abdidanshpour, 2011: 30).

از نظر گونه‌شناسی، نظریه‌های موثر در طرح‌های توسعه شهری را بر اساس نوع ارتباط آن با طرح‌ها، مطابق شکل ۱، می‌توان طبقه‌بندی کرد.

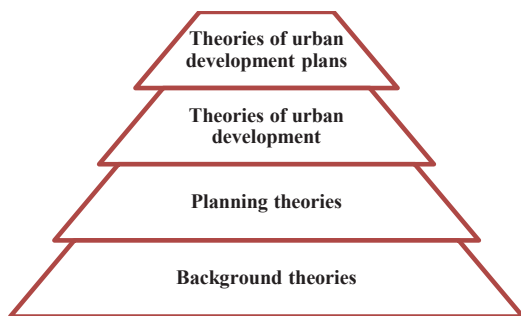

Fig. 1. Classification of theories influencing urban development plans

بر اساس شکل ۱، نظریه‌های زمینه‌ای به آن دسته از نظریات اطلاق می‌شود که عموماً خواستگاه آن‌ها علوم پایه و متأثر از شرایط اجتماعی- اقتصادی، سیاسی و محیطی جوامع برگرفته از مبانی فکری و فلسفی است. نظریه‌های برنامه‌ریزی نظریه‌هایی است که در ارتباط با برنامه‌ریزی به معنای عامل و در ارتباط با حوزه علوم میان‌رشته‌ای از جمله برنامه‌ریزی شهری، منطقه‌ای، فضایی و ... و ناشی از شرایط جامع و قالب جوامع مختلف مطرح می‌گردند. نظریه‌های توسعه شهری به دنبال ارزیابی و شناخت جامع از مسائل شهری منشعب از عوامل مختلف موثر بر شهر و به عبارتی شناخت ساخت‌های موثر در فرآیند شکل‌گیری و توسعه شهر است. اساساً بحث نظریه‌های توسعه شهری با هدف ایجاد محیط مطلوب و امن برای زندگی انسان مطرح بوده است و در آخر نظریه‌های طرح‌های توسعه شهری به آن دسته از نظریات اشاره دارد که خواستگاه اصلی آنها مباحث آمایش شهری و تلاش در جهت ایجاد محیطی سالم برای زیست انسان است به طور مثال می‌توان از نظریه طرح‌های ساختاری- راهبردی نام برد (Majdi, 2015: 6).

اما آنچه به‌عنوان ماحصل این سیر تحولات در نظریه‌های مرتبط با طرح‌های توسعه شهری

(son, 2009: 123). اما بعدها تجربیات نشان داد که طرح‌های جامع شهری نه تنها نمی‌توانند شرایط موجود را بهبود بخشند بلکه خود عامل تشدید برخی از مسائل و مشکلات می‌باشند (Logan & Molotch, 1987: 354 as cited in Akbari et al., 2012).

بر این اساس از زمان تهیه طرح‌های توسعه شهری مسئله آسیب‌شناسی آنها مورد توجه قرار گرفته است از جمله مطالعات صورت گرفته در این خصوص می‌توان به مواردی از جمله شهرسازی ار تخیلات تا واقعیات توسط فرانسواز شوای در سال ۱۹۹۵ (Chaway, 2016)، کتاب مجموعه مقالات نظریه برنامه‌ریزی شهری در سده بیستم (Beauregard, 2009) و آثار پیتروال از جمله جدیدترین آنها که در قالب دستور کار جهانی برای شهرهای قرن بیست و یک به همراهی واولریخ فایفر با عنوان «آینده شهری قرن ۲۱»، اشاره کرد (Hall & Pfeiffer, 2009).

شکی نیست که این مطالعات و آسیب‌شناسی طرح‌ها در زمان و در بستر تحول نظری و فکری انجام می‌گیرد. بنابراین تاریخچه برنامه‌ریزی شهری بیانگر سیر تحولات در اندیشه‌ها و اعمال است که به صورت شکل‌گیری مراحل مختلف نظریه‌پردازی توسعه شهری و به دنبال آن تغییر در طرح‌های توسعه شهری پدیدار گشته است (Kolivand, Tala- chian & Majedi, 2020: 156).

اساساً پایه و اساس هر اقدام و عمل شهرسازانه در تشخیص روندها، گرایشات، تحلیل و ارائه پیشنهادات، نظریه است؛ چرا که نظریه فعالیت شهرسازی را منطقی، قابل پیش‌بینی و تاحدودی قانونمند می‌سازد (Habib, 2011: 17). بر همین اساس و با توجه به حوزه شمول علوم مرتبط با شهر و شهرسازی، نظریه‌های مختلفی در ابعاد مختلف توسعه شهری و منطقه‌ای از زمان تکوین علم برنامه‌ریزی شهری مطرح و در حال تغییر و تحول است؛ به گونه‌ای که اندیشمندان این حوزه بر اساس عوامل مختلفی از جمله خواستگاه، عمل، شکل، ابعاد، نظریه‌های مختلفی را در این خصوص ارائه و به اشکال متفاوتی دسته‌بندی نموده‌اند.

برای نمونه در گزارشی که انسیتیو سلطنتی برنامه‌ریزی شهری انگلستان درباره نظریه‌های برنامه‌ریزی در سال ۱۹۶۹ انتشار داد، از دو نوع نظریه رویه‌ای و محتوایی نام برده شده است که مطابق پیشنهاد فالودی به نظریه برنامه‌ریزی و نظریه برنامه‌ریزی فرایندی معروف شده‌اند (Faludi, 1973). به عبارت دیگر این تقسیم‌بندی بین نظریه‌های برنامه‌ریزی با نظریه‌هایی است که مرتبط با پدیده‌ها یا موضوعات برنامه‌ریزی است. بعدها نوع سوم نظریه‌ها نیز به آن افزوده شد که به نظریه برای برنامه‌ریزی مشهور است (McConnell, 1981: 14: as cited in Asadi & Saidnia, 2010: 105).

دیدگاه‌ها و برنامه‌ریزی طرح‌های شهری در ایران جامعه عمل به خود پوشانیده‌اند (Buchani, 2005: 91)؛ به گونه‌ای که در زمینه پیش‌بینی‌های جمعیتی حدود ۷۰ درصد برآوردها در زمینه اقتصادی عموماً خلاف پیش‌بینی‌ها و به لحاظ نحوه گسترش شهر و جهات آن ۴۰ درصد خلاف پیش‌بینی‌ها، ۲۰ درصد نیمی از نمونه پیشنهادی و در ۴۰ درصد عدم پوشش کامل جهات توسعه همراه بوده است (Hojjati et al., 2018: 9 as cited in Mousavi & Rafiyan, 2004).

Table 1. Studies of consulting engineers to government employers

	Employer	Presenter	Result
1	Management and Planning Organization	Engineers Consultant Zista (1993)	Failure to achieve any of the goals of the comprehensive plans
2	Ministry of Interior	Engineers Consultant Sharmand (2000)	He has stated the problems of comprehensive plans under two headings: Implementation failures of the plan and failure caused by the process of reviewing and approving the plan
3	Ministry of Roads and City Planning	Housing and Urban Development Research Center (2007)	He has divided the defects of the comprehensive plans into three theoretical, methodological and operational fields

دسته دوم، بررسی‌هایی است که متخصصان و صاحب‌نظران طرح‌های توسعه شهری در قالب تجربیات و پژوهش‌های مرتبط به آن دست یافته‌اند. از جمله جواد مهدی‌زاده، مجموعه نقایص طرح‌های جامع را در سه عرصه نظری، روش‌شناسی و اجرایی تقسیم‌بندی نموده است (Mehdizadeh, 2003). سهراب مشهودی مهم‌ترین عامل در عدم موفقیت طرح‌های توسعه شهری را عدم انعطاف‌پذیری آنها به همراه عوامل دیگری چون عدم تأمین منابع مالی، عدم دخالت نظرات مردم و گروه‌ها می‌داند (Mashhoudi, 2007). محمد رحیم رهنما علل عدم تحقق کاربری‌های پیشنهادی در شهر مشهد را، مجوزهای خلاف طرح‌های مصوب به‌وسیله مجریان و وقف زمین برای استفاده‌های خاص مطرح کرده است (Rahnama, 2008). مصطفی بهزادفر در کتاب «طرح‌ها و برنامه‌های شهرسازی: مفاهیم، روندها و الزامات طرح‌های جامع و تفصیلی در ایران، با تأکید بر وضعیت تهران» از جمله دلایل مهم عدم تحقق طرح‌های توسعه شهری را بی‌توجهی به اقدامات و امکانات اجرایی و به عبارتی عدم واقع‌بینی در این خصوص عنوان می‌کند (Behzadfar, 2009). عزیزی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نقش کنشگران و ابزارهای مدیریت شهری در یکپارچگی مدیریت کلانشهر تهران»، از عوامل اساسی عدم تحقق اهداف طرح‌های توسعه شهری را عدم یکپارچگی مدیریت شهری عنوان می‌نماید (Azizi et al., 2011). زنگی‌آبادی و همکاران در سال ۱۳۹۳ عوامل مؤثر در

قابل طرح می‌باشد، این است که فرایند تهیه طرح‌های توسعه شهری از گرایش کالبدی و فیزیکی صرف در ابتدای شکل‌گیری اندیشه طرح‌ریزی برای شهرها به‌سوی تلفیق اهداف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و کالبدی پیش رفته است و با توجه به پیچیده‌تر شدن محیط‌های شهری و گسترش متغیرها و عوامل دخیل در رشد و توسعه شهرها و تغییرات و دگرگونی‌های وسیع در علوم، نظریات و اندیشه‌ها و رشد آگاهی‌های اجتماعی مردم و بالطبع در محیط انسانی، نظریات و گرایش‌های برنامه‌ریزی در جهان به‌سوی نگرش‌های ساختاری-راهبردی، برنامه‌ریزی گام‌به‌گام و برنامه‌ریزی مشارکتی و ... در جهت مقابله با تغییرات ناگهانی و ایجاد طرح‌های سیال و انعطاف‌پذیر حرکت می‌کند (Pourahmad et al., 2006: 169).

در ایران پیشینه تهیه طرح‌های جامع به اواسط دهه ۱۳۴۰ بازمی‌گردد. میانی نظری این طرح‌ها، منبعث از نظریات پاتریس گدس و نظریات کارکردگرایی منشور آتن است و متکی بر مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری و قانون تغییر نام وزارت آبادی و مسکن به وزارت مسکن و شهرسازی در سال ۱۳۵۳ است (Saeednia, 2004: 120). در اصل فرآیند تهیه این طرح‌ها مبتنی بر منطق اثبات‌گرایی یعنی شناخت، تحلیل و طرح است (Sharmand, 1998: 28) و لذا همانند طرح‌های جامع سنتی در کشورهای دیگر از انطباق با تحولات و تصحیح فرایندها عاجز می‌باشند (Qian, 2013) که این امر به‌مرور زمان و لاینحل ماندن مسائل شهری، زمینه مطالعات زیادی را فراهم نموده است.

مطالعات صورت گرفته در این خصوص را می‌توان در دسته تقسیم‌بندی نمود؛ دسته اول آن دسته از تحقیقات می‌باشد که به کارفرمایی دستگاه‌های دولتی توسط مشاوران خصوصی انجام شده است، از جمله اولین مطالعه صورت گرفته در خصوص طرح‌های توسعه شهری در قالب رسالت و نظام برنامه‌ریزی کشور در سال ۱۳۷۲ از طرف سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور که توسط مهندسین مشاور زیستا صورت گرفته (Zista, 1993) و دومین مطالعه که توسط مهندسین مشاور شارمند در اواخر دهه ۷۰ برای برای سازمان شهرداری‌ها و مراکز مطالعات برنامه‌ریزی شهر، انجام شده است (Vahidi, 2016: 6). (Borji, Noorian & Azizi, 2016). در یک مقایسه تطبیقی براساس شاخص‌های مختلف؛ تفاوت نحوه اجرا طرح‌ها و عدم توجه به نکات ظریف در مفهوم، نحوه تهیه و بررسی و تصویب، طرح‌ها را فاقد کارایی لازم می‌داند (Sharmand, 2003: 15) و در این راستا مشکلات طرح‌های جامع را در دو عنوان "نارسایی‌های اجرایی طرح و نارسایی ناشی از فرآیند بررسی و تصویب طرح" مطرح می‌نماید (Sharmand, 1998). مطالعات مهندسین مشاور زیستا در ارزیابی طرح‌های شهری نیز نشان می‌دهد که کمتر از ۲۰ درصد از

ارزیابی قرار گرفته‌اند. به این معنا که عدم تحقق طرح‌ها به بخشی از مطالعات اشاره دارد که بر اساس بررسی‌های میدانی و کمی به ارزیابی عدم تحقق طرح‌ها پرداخته‌اند و علل عدم تحقق در اصل استنتاج و ارزیابی پژوهشگران از علت‌های عدم تحقق طرح‌ها بر اساس دانش و بدون ارزیابی و بررسی میدانی و نمونه موردی است.

روش‌شناسی

در این مقاله به دلیل بیش از نیم‌قرن تجربه طرح‌های توسعه شهری، تنوع مطالعات و پژوهش‌های صورت گرفته، استفاده از روش فراتحلیل^۲ مورد توجه قرار گرفت، چرا که فرا تحلیل به‌عنوان روشی برای تجزیه و ترکیب واحدهای تحلیل برای حصول شناخت از مجموعه منسجم یا غیرمنسجم از مبانی علمی و سازه‌های پژوهشی، امکان جمع‌آوری یافته‌های پژوهشی از مطالعات متعدد و پراکنده، برای ترکیب و یکپارچه‌سازی و دستیابی به یافته‌های جدید را فراهم می‌نماید و رویکردی عمدتاً انتقادی از خصوصیات بارز این روش است (Shafia & Kazemian, 2013: 25). در حقیقت ارزیابی و بررسی این مطالعات در قالب روش فرا تحلیل می‌تواند امکان بررسی و تحلیل عمیق‌تری را فراهم سازد. چرا که روش فرا تحلیل، یکی از روش‌های توصیفی است که تحقیقات را ارزیابی می‌کند و در واقع تحلیل تحلیل‌ها است (Safari, 2015 as cited in Brady Anamradanjan, 2004) و در اصل تجمع کمی از یافته‌های تحقیقاتی قبلی است (Gegenfurtner, 2011: 169). اصطلاح «فراتحلیل» را نخستین بار گلس، رئیس انجمن تحقیقات آموزشی آمریکا در سال ۱۹۷۹ به کار برد. «تحلیل» یعنی شکستن یک کل به قسمت‌های مختلف به منظور تعیین ماهیت آن کل و «فرا» یعنی قرار دادن اجزا و قسمت‌ها درون ترکیب‌ها برای نشان دادن عوامل پژوهش (Borenstein et al., 2009). در روش فراتحلیل، این دو عمل با هم انجام می‌شود؛ ابتدا از طریق شکستن کل به فراتر از کل تحلیل اول انجام می‌گیرد و سرانجام تحلیل‌های حاصل شده، ترکیب می‌شود و اطلاعات ثانویه و نو به دست می‌آید.

امروزه استفاده از شیوه‌هایی همچون فرا تحلیل در بسیاری از رشته‌های علمی رایج شده است. در رابطه با جایگاه فرا تحلیل در ارزیابی طرح‌های توسعه، لازم به اشاره است که ارزیابی کیفیت طرح‌های توسعه (به شیوه فرا تحلیل)، ابزاری ارزشمند جهت تحلیل نظام‌مند مطلوبیت طرح‌ها می‌باشد. فرا تحلیل مطالعات صورت گرفته در زمینه ارزیابی کیفیت طرح‌های توسعه، الگوهای از نقاط ضعف و قوت طرح‌های مزبور را نشان می‌دهد، باوجود این‌که هر یک از طرح‌های توسعه، با توجه به موضوع و چارچوب درونی خود، تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند، اما الگوهای شفافی (در زمینه نقاط ضعف و قوت) را می‌توان در تمامی آن‌ها مشاهده نمود. با توجه به

عدم موفقیت طرح جامع تبریز را، تأکید بیش‌ازحد بر روش‌های کمی و ایستا و عدم توجه به ماهیت پیچیده شهر و ویژگی‌های اجتماعات محلی می‌دانند (Zangiabadi et al., 2014). فریور صدی در کتاب «تحولات طرح‌ریزی شهری ایران در دوران معاصر»، با بررسی دوره‌های گذار تهیه طرح‌های توسعه شهری در نظام برنامه‌ریزی کشور، ناهماهنگی نیروهای موثر در فرآیندهای مرتبط با طرح و توسعه شهری را عامل اصلی ناکامی آنها قلمداد می‌کند (Farivar Sadri, 2014).

Table 2. Studies of specialists in urban development plans

	Researcher	Result
1	Javad Mehdizadeh (2003)	Defects Designs Comprehensive particle for direct object At Three arena theory, Methodology And executive
2	Sohrab Mushhoudi (2007)	The inflexibility of plans
3	Mohammad Rahim Rahnama (2008)	Weakness in local and executive management
4	Mostafa Behzadfar (2009)	Failure to pay attention to the implementation possibilities of the project
5	Mohammad Mahdi Azizi et al. (2012)	Lack of integration of urban management
6	Ali Zangiabadi et al. (2014)	emphasis more than On Method Hi a little And static And Absence Attention To gatherings local
7	Bahram Farivar Sadri (2014)	Inconsistency of effective forces in urban planning and development
8	Hojat Kolivand et al. (2020)	5 factors of contexts, planning system, content, intellectual foundations and complexity of urban issues, the main factor of plan inefficiency

جدول ۲، بخشی از مطالعات صورت گرفته در خصوص آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری است. باوجود انجام پژوهش‌های ذکر شده، همچنان کمبود مطالعه جامع و نظام‌مند به شیوه‌های دگراندیش در خصوص طرح‌های توسعه شهری به چشم می‌خورد. بنابراین بررسی مطالعات در این خصوص به لحاظ روش‌شناسی در پستر شیوه‌ای که بتواند از طریق رویه‌ای، نه صرفاً محتوایی، مورد ارزیابی قرار گیرد و بتواند راهگشای مطالعات آتی در خصوص طرح‌های توسعه شهری باشد، ضروری به نظر می‌رسد.

رویکرد آسیب‌شناسی به طرح‌های توسعه شهری در این مقاله از جنس ساختارشناسی مطالعات و شیوه‌شناسی کلی محتوایی مقالات بر اساس ظرف طرح‌های توسعه شهری بوده است، لذا مسئله آسیب‌شناسی بر اساس این‌که مقالات منتخب به چه مقدار بر اساس عدم تحقق اهداف مصوب طرح‌های توسعه شهری اقدام به بررسی طرح‌ها نموده‌اند و به چه مقدار بر اساس تجربیات و بدون بررسی طرح توسعه شهری مشخص اقدام به ارائه علل عدم تحقق و کارائی طرح نموده‌اند، در دوطیف «عدم تحقق طرح‌ها» و «علل عدم تحقق» مورد

رویکردهای پژوهش، نوع پژوهش، محیط پژوهشی، راهبردهای پژوهشی، اهداف و شیوه‌های گردآوری اطلاعات است (Danaeifard et al., 2014: 2). لذا بر این اساس شاخص‌های مورد مطالعه انتخاب و اطلاعات لازم احصاء گردیده است (جدول ۳).

Table 3. The indicators examined in the published articles

Index Type	Indicators	Criteria
General	Processology	Release Period
	Geographical Distribution	All Cities and Provinces of the Country
	Researchers & Experts	Civil Engineering, Economy, Science Geography, Science Social, Urban Planning, Management, Architecture
	Approaches	Inductive, Comparative, Analogical, Analogical - Induction
Scientific Research Process	Type of Research	Quantitative, Qualitative, Combined
	Environmental Studies	Laboratory, Field, Library
	Research Strategies	Check Case Study, Phenomenology, Survey, Historical, Analysis Content, Composition, Description, Theory Data Foundation, Comparative, Correlation
	Data Collection Methods	Documents, Questionnaires, Combination, Observation, Interview

یافته‌ها

در خصوص مطالعات صورت گرفته، اولین سند مورد بررسی مقاله‌ای است با عنوان بررسی و نقد اجمالی طرح‌های جامع شهری به نگارش آقای مجید غمامی که در نشریه آبادی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، وزارت راه

ابعاد درونی هر طرح، سازگاری آن‌ها نمرات متفاوتی را به خود اختصاص خواهد داد (Berke et al., 2009). (as cited in Eftekhari et al., 2018).

با توجه به اینکه جامعه آماری مورد مطالعه مقالات منتشره در خصوص طرح‌های توسعه شهری می‌باشد، ابتدا از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و جستجو در پایگاه داده‌های علمی کشور شامل بانک اطلاعات نشریات و مجلات ایرانی (مگیران) و پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، دانشگاه‌ها و نشریات، با تاکید بر طرح‌های جامع از دهه ۷۰ به بعد، تعداد ۱۰۹ مقاله گردآوری و مورد پایش اولیه قرار گرفت. بر اساس نظر نخبگان نتیجه انتخاب و ارزیابی تفصیلی ۸۵ مقاله از کل مقالات بود. مقالات بررسی‌شده مقالاتی است که طرح‌های جامع شهری به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی آنها بوده است و بحث عدم تحقق اهداف و علل عدم کارایی طرح‌های توسعه شهری را در دستور کار خود قرار داده‌اند و نگارنده با ایجاد یک شناسنامه داده و چک لیست شیوه‌شناسی تحقیق اقدام به گردآوری و تحلیل اطلاعات به‌صورت کمی و کیفی در دو بخش بر اساس اصول فرآیند پژوهش برگرفته از کتاب «روش‌شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع» نموده است (شکل ۲).

بر اساس فرآیند، پژوهش علمی بر پارادایم مدرنیست (معادل با اثبات‌گرایی) استوار است. روش علمی تنها طریق معتبر دستیابی به تئوری پدیده‌هاست. پژوهش علمی بنا به روش نظام‌مندی که طی می‌کند، می‌تواند منجر به یافته‌هایی قابل اطمینان شود. بنابراین، بجای اتکا به سایر مأخذ دانش بشری بهتر است با پژوهش به یافته‌هایی دست پیدا کرد که در دنیای تجربی جواب داده باشد. بر این اساس مراحل فرآیند پژوهش علمی شامل مبانی فلسفی پژوهش، جهت‌گیری‌های پژوهشی،

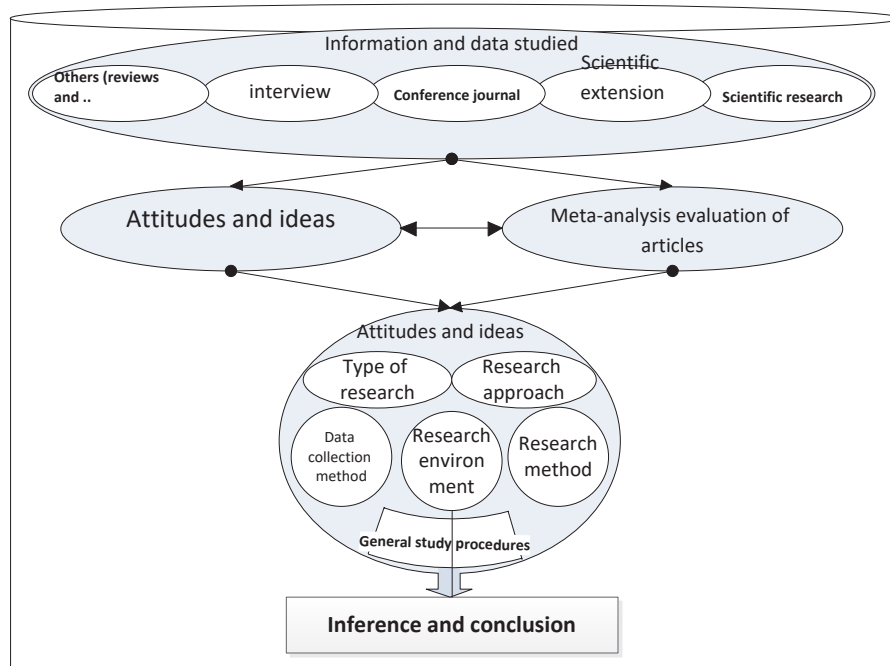

Fig. 2. Research methodology

شهرها به ترتیب شهر تهران با ۱۳ مورد، تبریز با ۳ مورد و شهرهای رشت، مراغه و ایلام با دو مورد بیشترین مطالعات در خصوص آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری را به خود اختصاص داده‌اند و در مجموع از تمامی شهرهایی که دارای طرح جامع مصوب هستند، کمتر از ۳۰ مورد دارای مطالعات ارزیابی و آسیب‌شناسی طرح‌ها می‌باشند.

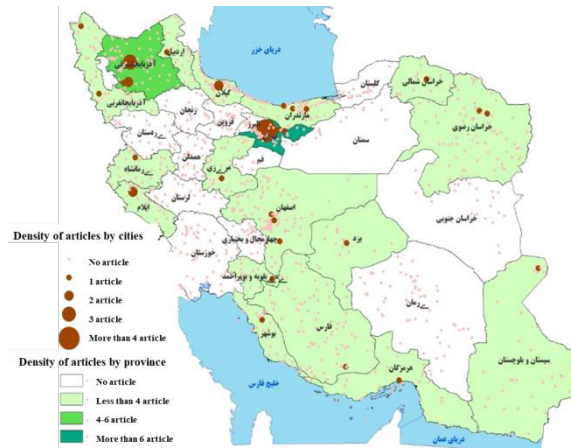

Fig. 4. Geographic distribution of studies by city and province

مطالعات صورت گرفته عموماً توسط یک یا چند پژوهشگر در یک حوزه مطالعاتی و یا در حوزه‌های مختلف صورت گرفته است. همانگونه که در جدول ۴ می‌توان مشاهده کرد تعداد حوزه‌های تخصصی رشته و تعداد پژوهشگران ۹۵ نفر بوده است؛ که از این تعداد بیشترین پژوهشگران مربوط به رشته شهرسازی با ۴۱ درصد و در رتبه دوم علوم جغرافیایی با ۳۸ درصد کل پژوهشگران، می‌باشد. به عبارتی این دو حوزه تخصصی نزدیک به ۸۰ درصد مطالعات صورت گرفته را به خود اختصاص داده‌اند و این امر با توجه به مطالبی که از آسیب‌شناسی طرح‌ها به‌دست می‌آید، مسئله اقتصاد و جامعه‌شناسی شهری به‌عنوان دو نقطه ضعف بزرگ توسط پژوهشگران در این حوزه مغفول مانده است، چرا که شهر به‌عنوان یک پدیده انسان‌ساخت و شهرسازی به‌عنوان یک علم میان‌رشته‌ای، نیازمند حضور سایر متخصصین عرصه‌های مختلف در این خصوص است.

Table 4. The status of researchers and specialists in different fields

	Expertise	Number of Researchers	%
1	Construction	2	2.1
2	Economy	3	3.2
3	Geographical Sciences	36	37.9
4	Social Sciences	3	3.2
5	Urban Planning	39	41.1
6	Management	6	6.3
7	Architecture	6	6.3
	Sum	95	100

اساس هر تحقیق بعد از روشن شدن مبانی فلسفی و جهت‌گیری عمده پژوهش که عموماً از آن به‌عنوان نوع پژوهش بر اساس هدف یاد می‌شود، نیازمند روشن شدن رویکردهای پژوهشی به‌منظور

و شهرسازی در سال ۱۳۷۱ به چاپ رسیده است. روند مطالعات بیانگر تناوب فراز نشیب محققین در خصوص آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری است. به عبارتی در برهه‌هایی از زمان، آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری بیشتر مورد توجه قرار گرفته است (شکل ۳). با توجه به اهمیت موضوع و عدم حل مشکلات این طرح‌ها و افزایش تعداد شهرها، با گذشت زمان باید شاهد روند روبه رشد مطالعات بود. لذا به نظر می‌رسد در این خصوص مراکز جامع دانشگاهی کشور و مسئولین طرح‌های توسعه شهری با در نظر گرفتن تدابیری می‌باید توسعه مطالعات پژوهشی در این خصوص را رصد و دانش‌آموختگان و محققین حوزه مرتبط را مورد حمایت قرار دهند.

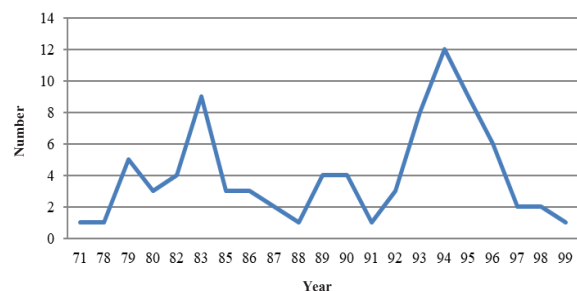

Fig. 3. Methodology of published articles

بر اساس تحلیل‌ها و یافته‌های به دست آمده، بیش از ۴۷ مقاله منتشر شده بدون مطالعه موردی، عموماً در ارتباط با آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه در کشور می‌باشد. این امر می‌تواند بیانگر دغدغه ملی در این مورد و اظهارنظر صاحب‌نظران در این خصوص باشد. بیشترین مطالعات صورت گرفته مربوط به استان تهران و شهر تهران، که ۱۶ درصد از کل مطالعات را به خود اختصاص می‌دهد. از دلایل آن می‌توان به دلیل اهمیت شهر تهران به‌عنوان پایتخت کشور برای مسئولان ملی و محلی و حمایت آنان از این‌گونه مطالعات و وجود مرکز مطالعات شهرداری تهران و تعداد زیاد دانشگاه‌ها در این کلان‌شهر، باشد. مطابق با شکل ۴ که تراکم مطالعات به تفکیک استان‌ها و شهرها را در سطح کشور نشان می‌دهد، بعد از استان تهران بیشترین مطالعات در این خصوص مربوط به استان آذربایجان شرقی شامل شهر تبریز ۳ مورد، بناب و مراغه هرکدام یک مورد می‌باشد. در تعداد زیادی از استان‌های کشور به‌رغم تعداد زیاد شهرها در کشور (۱۲۴۲ شهر بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران تا سال ۱۳۹۵)، متأسفانه حتی یک مطالعه و پژوهش موردی در این خصوص صورت نگرفته است و در سایر استان‌ها یک یا نهایتاً دو مورد تحقیق و مطالعه صورت گرفته که به نظر بسیار کم می‌باشد. به نوعی برخلاف آنچه تصور می‌شد فقر مطالعات پژوهشی در این خصوص در عمده استان‌های کشور به‌رغم بیش از نیم‌قرن سابقه تهیه طرح‌های توسعه شهری در کشور پیدا است. تحلیل‌ها حاکی از آن است که به تفکیک

از آن است و لذا ضروری است که به نحوه درست و در تناسب با اهداف استراتژی تحقیق انتخاب و مورد استفاده قرار گیرد. به عبارتی روش درست تحقیق را انتخاب و به نحوه درستی از آن استفاده گردد. بر اساس یافته‌های مقاله، بیش از ۶۵ درصد مقالات به لحاظ روش انجام پژوهش به صورت توصیفی و پدیدارشناسی بوده است، به این معنی که روش پژوهش عموماً بر استنتاج نظری اندیشمندان در روش پدیدارشناسی استوار بوده و در سایر موارد تنها اقدام به مطالعات توصیفی از وضعیت تحقق‌پذیری اهداف یا ارائه علل ناکارآمدی طرح‌های توسعه شهری شده است که این امر به لحاظ روش‌شناسی، نیازمند بازنگری است.

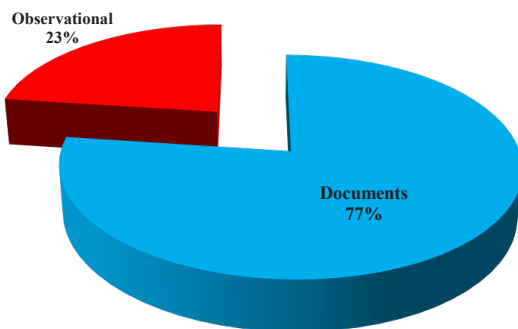

Fig. 6. Research environment

کمبود استفاده از سایر روش‌های پژوهش در مطالعات آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری، در جدول ۶ کاملاً مشهود است و به رغم آنکه مسئله مشارکت از مهم‌ترین آسیب‌های وارده به طرح‌ها بر اساس تحلیل محتوای آسیب‌شناسی مقالات می‌باشد، بر اساس یافته‌های این مقاله مطالعات به استفاده از روش‌های همبستگی کمتر از ۲ درصد است.

Table 6. Method of conducting research

Methodology	Number	%
Case Study	4	4.71
Phenomenology	26	30.59
Survey	6	7.06
Historical	2	2.35
Content Analysis	1	1.18
Hybrid	3	3.53
Descriptive	30	35.29
Foundation Data Theory	1	1.18
Comparative	11	12.94
Correlation	1	1.18

برای تحقق استراتژی‌های پژوهش، یک مطالعه نیازمند استفاده از روش‌های مناسب برای جمع‌آوری داده‌ها می‌باشد که استفاده از اسناد و مدارک، پرسشنامه، مشاهده، مصاحبه و روش‌های ترکیبی از جمله مهم‌ترین آن‌ها محسوب می‌گردند. بر اساس دستاوردهای این مقاله بیش از درصد مطالعات صورت گرفته بر اساس شیوه اسنادی بوده است (جدول ۷) که این امر از یک طرف به خاطر مستند بودن طرح‌های جامع شهری و ضرورت بررسی مستندات و از طرف دیگر نشان از ضعف و کم توجهی به سایر روش‌های گردآوری اطلاعات در تحقیق‌های مورد بررسی است.

استنتاج و اکتشاف صحیح می‌باشد. بر این اساس و با استناد به یافته‌های پژوهش به لحاظ رویکردی، تعادل نسبتاً خوبی در تحقیقات حکمفرما است به گونه‌ای که انواع رویکردها در تحقیقات مورد بهره‌برداری قرار گرفته است (جدول ۵). البته باید به این نکته اشاره داشت که با توجه به میان‌رشته‌ای بودن علوم مرتبط با شهر و شهرسازی، استفاده از رویکردهای ترکیبی مناسب‌تر می‌باشد.

Table 5. Approaches to research

	Number	%
Induction	18	21.69
Comparative	19	22.89
Analogical	32	38.55
Deductive - Inductive	16	19.28

نوع پژوهش به لحاظ شکل ورود به قضایای منطقی و به واسطه استدلالی که از مفاهیم به دست می‌آید، از اهمیت بسزایی در تحقیق برخوردار است. در این مقاله گرایش بسیار زیاد مطالعات در خصوص آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری به سمت مطالعات کیفی بوده است که یک بخش آن به خاطر مدد جستن از صاحب‌نظران این حوزه و ارائه درک و تحلیل ذهنی این افراد در خصوص طرح‌های توسعه شهری می‌باشد. با توجه به جنبه عینی و اجرایی طرح‌های توسعه شهری و به دنبال آن امکان بررسی و تحلیل کیفی، به نظر آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری بیشتر باید به سمت تحقیقات ترکیبی (کمی-کیفی) حرکت نماید (شکل ۵).

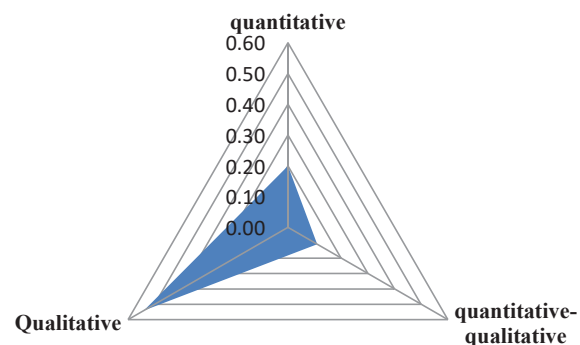

Fig. 5. Type of research

محیطی که پژوهش در آن انجام می‌گیرد اصطلاحاً صبغه پژوهش را نشان می‌دهد که عموماً در سه دسته مطرح می‌شوند. در این مقاله با توجه به اینکه محیط آزمایشگاهی معنا و مفهوم ندارد، در دو محیط دیگر تحقیقات به انجام رسیده است که بر اساس شکل ۶، بیش از سه چهارم تحقیقات به صورت کتابخانه‌ای انجام شده است. با توجه به اینکه طرح‌های توسعه شهری عموماً از نوع پروژه و قابلیت مشاهده و برخورد فیزیکی، برخوردار می‌باشند، کتابخانه‌ای بودن در عمده تحقیقات می‌تواند به عنوان یک ضعف در حوزه مطالعات آسیب‌شناسی طرح‌ها محسوب گردد.

روش انجام پژوهش (استراتژی‌های پژوهش) از مهم‌ترین ارکان مطالعه و تحقیق محسوب می‌گردد، چرا که یافته‌های اصلی و مفهومی پژوهش منشعب

شهری است. بنابراین با توجه به اینکه رویکرد کلان در تولید علم رویکرد استقرایی است، این انتظار مطرح است که بررسی عدم تحقق اهداف طرح‌ها بیشتر بر اساس رویکرد استقرایی و بررسی طرح‌های توسعه از طریق پیمایش و در تناسب با شرایط و اقتضائات محلی مورد توجه قرار گیرد (شکل ۷).

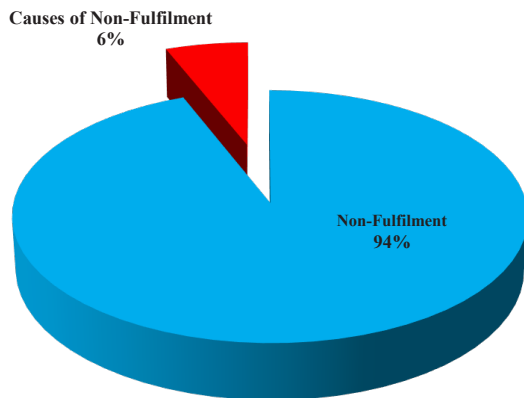

Fig. 7. General types of pathology articles of comprehensive urban plans

نتیجه‌گیری

به دلیل اهمیت طرح‌های توسعه شهری به عنوان مهمترین سند توسعه شهری، هر گونه اقدامی به منظور ارزیابی و آسیب‌شناسی طرح‌ها، از اولویت برخوردار است. بررسی فرا تحلیل مقالات (تحلیل تحلیل‌ها) می‌تواند منجر به یافته‌هایی شود که امکان دستیابی به آنها صرفاً از این طریق میسر است. بر این اساس، مقاله حاضر به ارزیابی مقالات مرتبط با آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در ایران در سه دهه (بازه زمانی ۱۳۷۱ تا ۱۳۹۹) پرداخته است و می‌توان با توجه به تأکید بر شیوه‌شناسی و راهبرد محتوایی کلی مقالات، اقدامی نوآورانه در این زمینه تلقی گردد.

بر اساس تحلیل نتایج و یافته‌های مقاله، روندشناسی مطالعات نشان از فراز و نشیب آنها در دوره‌های مختلف است و این بیانگر آن است که در برهه‌هایی از زمان مسئله طرح‌های توسعه شهری جدی‌تر مورد توجه محافل علمی قرار گرفته است. این در حالی است که با توجه نیم قرن تجربه تهیه طرح‌های توسعه شهری، افزایش تعداد شهرها و به تبعه آن افزایش تعداد طرح‌ها، افزایش تعداد مراکز علمی مرتبط و تعداد دانش‌آموختگان و همچنین ناتوانی در حل مسائل و مشکلات شهری، روند مطالعات فزاینده و رو به رشد باشد. بنابراین ضروری است که مراکز دانشگاهی کشور و مسئولین طرح‌های توسعه شهری با در نظر گرفتن تدابیری توسعه مطالعات پژوهشی در این خصوص را رصد و دانش‌آموختگان و محققین این حوزه را مورد حمایت قرار دهند.

توزیع جغرافیایی مطالعات در سطح کشور بر حسب تعداد شهرها (۱۲۴۲ شهر بر اساس آمار سال ۱۳۹۵) و به تفکیک استان‌های کشور، از توزیع نرمالی

Table 7. Method of data collection

	Number	%
Documents	64	75.29
Questionnaire	4	4.71
Complex	8	9.41
Observation	3	3.53
Interview	6	7.06

با توجه به مطالب فوق در خصوص روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری، می‌توان به این نتیجه رسید که اصولاً مطالعات مربوط به طرح‌های توسعه شهری به لحاظ روش‌شناسی از ضعف بنیادین و ابهامات زیادی برخوردار است. به‌رغم آنکه شهرسازی به‌عنوان یک رشته میان‌رشته‌ای در محافل دانشگاهی و علمی شناخته می‌شود و اصولاً بخش‌های زیادی از مبانی نظری این علم عاریت گرفته شده از سایر رشته‌ها است، اما این تحقیق نشان می‌دهد که بخش بسیار مهمی از این ضعف به رغم ضرورت استفاده از دستاوردهای سایر علوم، به خاطر مبهم بودن مرزهای دانش این رشته با سایر رشته‌های علمی و عدم وجود روش تحقیق منحصربه‌فرد با هویت مستقل برای این رشته است.

همانطور که ذکر شد، شیوه‌شناسی محتوایی مقالات مورد مطالعه بیانگر دو گونه متفاوت از مطالعات آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری است. گروه اول به آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری بر اساس نمونه مشخص و از طریق تحلیل و ارزیابی میزان تحقق‌پذیری اهداف مصوب طرح‌های توسعه شهری به صورت کمی پرداخته‌اند و از این رهگذر به دنبال بررسی علل و عوامل موثر در عدم تحقق اهداف طرح‌های توسعه شهری بوده‌اند. این گروه که صرفاً ۶ درصد کل مطالعات را به خود اختصاص داده که بیانگر کمبود و فقدان بررسی‌ها با رویکرد استقرایی در طرح‌های توسعه شهری، می‌باشد. با توجه به اینکه اهداف ملموس در طرح‌های توسعه شهری بیشتر جنبه کالبدی دارد، ارزیابی علل عدم تحقق‌پذیری طرح‌ها نیز بیشتر جنبه کالبدی، میدانی و استقرایی دارد و بیشترین فراوانی مربوط به عواملی از جمله ضعف مشارکت، ضعف در قوانین و مقررات، مسئله مالکیت زمین در شهرها، ضعف در مدیریت شهری و مباحث مالی و اقتصادی تحقیق‌پذیری را مطرح نموده‌اند.

گروه دوم که بالغ بر ۹۴ درصد مقالات را به خود اختصاص داده است، بدون داشتن نمونه مشخص و صرفاً بر اساس تجربیات محققین و صاحب‌نظران به طور مستقیم علل عدم تحقق‌پذیری طرح‌ها را در کشور و به صورت کیفی مورد ارزیابی و بررسی قرار داده و رویکرد قیاسی در مطالعات آنها حاکم بوده است. نتیجه ارزیابی این مقالات بیانگر طرح‌گزاره‌های کلی در خصوص علل عدم تحقق‌پذیری طرح‌ها است که شامل مباحثی از جمله نظام مدیریت طرح‌های توسعه، مبانی فکری طرح‌ها، محتوای طرح‌های توسعه شهری و پیچیدگی ماهیت مسائل

از سه چهارم مطالعات بر اساس شیوه اسنادی بوده که این امر از یک طرف به خاطر مستند بودن طرح‌های جامع شهری و ضرورت بررسی مستندات و از طرف دیگر نشان از ضعف و کم توجهی به سایر روش‌های گردآوری اطلاعات در تحقیق‌های مورد بررسی بوده است.

در خصوص استراتژی‌های پژوهش (روش‌شناسی انجام مطالعات)، با توجه به مطالب فوق روشن است که استراتژی‌های حاکم بر تحقیقات بیشتر جنبه پدیدارشناسی و توصیفی را دارا می‌باشند. این در حالی است که شهر به عنوان یک پدیده ملموس، چند وجهی و چند بعدی و طرح‌های توسعه شهری به عنوان راهنما و جهت دهنده به رشد و توسعه پایدار این پدیده، نیازمند استفاده از روش‌های مورد توجه در سایر علوم مرتبط و در تناسب با موضوع تحقیق و انتخاب استراتژی‌های متعدد و مناسب در این خصوص است. چرا که امروزه روش انجام پژوهش در علوم میان‌رشته‌ای ترکیبی است و صرفاً توصیف رویدادها و استنتاج شخصی محققان نمی‌تواند گویای کم و کیف طرح‌های توسعه شهری باشد. به همین دلیل استفاده از سایر روش‌های انجام پژوهش همانند روش‌های همبستگی، تئوری‌های زمینه‌ای و پیمایشی، می‌تواند بسیار موثر واقع گردد. به نظر می‌رسد از آنجائی که شهرسازی به‌عنوان یک علم میان‌رشته‌ای روش‌های پژوهش را به عاریت از سایر علوم دریافت می‌کند، با فقدان اصول و شیوه تحقیق در حوزه تخصصی خود نیز روبرو باشد؛ لذا لازم است مورد توجه صاحب‌نظران و اساتید این حوزه قرار گیرد.

همانطور که گفته شد به لحاظ محتوایی مقالات دو گونه هستند. به این صورت که گروه اول بر اساس مطالعات میدانی به آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری پرداخته‌اند که این گروه کمتر از ۶ درصد کل مطالعات را به خود اختصاص داده‌اند و گروه دوم با ۹۴ درصد کل مطالعات بدون مطالعه موردی و میدانی و صرفاً بر اساس تجربیات به آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری پرداخته‌اند. لذا می‌توان این نتیجه را مطرح نمود که تبیین دلایل ناکارآمدی طرح‌ها عموماً وابسته به تجربیات محققین در این خصوص است و بیش از آنکه واقعیت عدم تحقق و سنجش میزان و درجه انطباق طرح‌ها با اهداف برنامه‌ها مورد توجه قرار گیرد، به صورت فرآیندی و علت و معلولی، بیشتر دلایل ناکارآمدی مورد توجه قرار گرفته است و این امر بر خلاف چارچوب علمی معتبر است؛ چرا که دانش از طریق استقراء حاصل می‌شود. لذا ضروری است که توجه بیشتری بر جنبه میدانی پیدا کردن تحقیقات توسط مسئولین امر صورت پذیرد.

در یافته‌های تلفیقی این دو بخش از مطالعات می‌توان ادعان داشت که وقتی جامعه تحقیقات با ضعف و کمبود استفاده از روش‌های همبستگی روبرو

برخوردار نمی‌باشد، به گونه‌ای که تعداد زیادی از استان‌های کشور به رغم افزایش تعداد شهرها، فاقد یک طرح مطالعاتی در این خصوص بوده و عمده استان‌ها به یک یا دو مورد مطالعه بسنده نموده‌اند. این در حالی است که برخی از این استان‌ها دارای مراکز علمی و از متخصص لازم برخوردار می‌باشند. در این خصوص تنها در استان تهران و آذربایجان شرقی و منحصرأ شهر تهران و تبریز، تحقیقات متعددی انجام شده است. بنابراین بر خلاف تصورات، مطالعات مربوط به آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در کشور نه تنها کم می‌باشد، بلکه از توزیع جغرافیایی ناهمگون نیز برخوردار است.

با توجه به اینکه شهرسازی یک فعالیت میان‌رشته‌ای محسوب می‌گردد، ضرورت تلفیق دانش، روش و تجارب حوزه‌های علمی مرتبط برای شناخت و حل مسائل پیچیده و چندوجهی بر کسی پوشیده نیست؛ لذا در حوزه طرح‌های توسعه شهری به دلیل پیچیدگی و چند وجهی بودن، نیازمند ورود سایر دانش‌های محیطی و موثر در آن است. در حالی که نتایج بررسی نشان می‌دهد به رغم اهمیت و اثرات بسیار زیاد مباحث اقتصادی و اجتماعی، مثل منابع مالی طرح‌ها، مشارکت ذینفعان و ...، طرح‌ها با حضور کمرنگ جامعه شناسان و اقتصاددانان روبرو است، به شکلی که یافته‌ها بیانگر این است که عموماً شهرسازی و جغرافیا دو رشته سکان‌دار در حوزه مطالعات طرح‌های توسعه شهری هستند. بنابراین ضروری به نظر می‌رسد که اقداماتی برای ورود هدفمند سایر پژوهشگران مرتبط با حوزه شهر توسط مسئولین امر صورت پذیرد.

توجه به رویکردهای ترکیبی (قیاس-استقراء) از نکات مثبت ارزیابی‌های صورت گرفته در ارتباط با روش‌شناسی طرح‌ها محسوب می‌گردد و هرچه این رویکرد در تحقیقات آتی توسعه پیدا نماید، به نظر بسیار مفید و سازنده می‌باشد. در خصوص نوع پژوهش باید اذعان نمود که گرایش زیاد محققان به تحلیل‌های کیفی در پژوهش‌ها به واسطه سهولت مطالعات است. لذا در این خصوص نیز رویکرد ترکیبی یعنی توجه به جنبه‌های کمی و کیفی به طور همزمان نیاز است، چرا که تحقق طرح‌های توسعه شهری در قالب تحقیقات میدانی و کمی به واسطه قابلیت سنجش اهداف طرح‌ها، بیشتر می‌تواند نمود عملیاتی پیدا نماید.

در خصوص محیط پژوهش که اصطلاحاً صبغه پژوهش نامیده می‌شود، بررسی‌ها نشان دهنده این است که فقط یک چهارم مطالعات جنبه میدانی و پیمایشی داشته است. با توجه به اینکه طرح‌های توسعه شهری عموماً نمود عینی و عملیاتی دارد، کتابخانه‌ای بودن عمده تحقیقات به‌عنوان یک ضعف در حوزه مطالعات آسیب‌شناسی طرح‌ها محسوب می‌گردد. به لحاظ شیوه گردآوری اطلاعات بیش

تشکر و قدردانی

موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافع برای ایشان وجود نداشته است.

تأییدیه‌های اخلاقی

نویسندگان متعهد می‌شوند که کلیه اصول اخلاقی انتشار اثر علمی را براساس اصول اخلاقی COPE رعایت کرده‌اند و در صورت احراز هر یک از موارد تخطی از اصول اخلاقی، حتی پس از انتشار مقاله، حق حذف مقاله و پیگیری مورد را به مجله می‌دهند.

منابع مالی / حمایت‌ها

موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

مشارکت و مسئولیت نویسندگان

نویسندگان اعلام می‌دارند به‌طور مستقیم در مراحل انجام پژوهش و نگارش مقاله مشارکت فعال داشته و به‌طور برابر مسئولیت تمام محتویات و مطالب گفته‌شده در مقاله را می‌پذیرند.

References

1. Abdidanshpour, Zahra. (2011). An introduction to planning theories with special emphasis on urban planning. Tehran: Shahid Beheshti University. [In Persian]
2. Ali Akbari, Esmail, Rahmani, Mohammad Taghi, Ebrahimi Bozani, Mehdi. (2012). Studying the methodology of urban development projects in Iran. Geography, (11-37). [In Persian]
3. Asadi, Iraj, : Saidnia, Ahmad. (۲۰۱۰). Theories of planning and their formative contexts: from the early 20th century to the mid-1970s. Nameh Memarari va Shahrzazi, 2(4).[In Persian]
4. Azizi, Mohammad Mahdi, Aboui Ardakan, Mohammad: Nouri, Nasreen. (2011). Investigating the role of actors and urban management tools in the integrity of Tehran metropolis management. The identity of the city, (6-10). [In Persian]
5. Beauregard, Robert A. (2009). Between modernity and postmodernity: the ambiguous state of planning in the United States of America (edited by Scott Campbell, Suzanne Feinstein and translated by Aref Ohoy Moghadam), a collection of theoretical articles on urban planning in the 20th century (341-370), Tehran: Azarakhsh Publications. [In Persian]
6. Behzadfar, Mostafa. (2009). Urban plans and programs: concepts, trends and requirements of comprehensive and detailed plans in Iran, with an emphasis on the situation in Tehran. Tehran: Nashahr Shahr. [In Persian]
7. Berke, Philip, : Godschalk, David. (2009). Searching for the Good Plan: A Meta-Analysis of Plan Quality Studies. Journal of Planning Literature, 23(3), 227-240.
8. Borenstein, Michael, Hedges, Larry V, Higgins, Julian PT, : Rothstein, Hannah R. (2009). Publication bias. Introduction to meta-analysis, 277, 292.
9. Brady Anamradanjad, Rahim. (2015). Meta-analysis of scientific-research articles in Iran's geographical journals in the period from 1388 to 1392 (studied publications: "Geography and Development", "Geographic Research" and "Geographic Space"). Spatial planning, 6(3) (series 22). [In Persian]
10. Buchani, Mohammad Hossein. (2005). Strategic-structural plans are on the way. Municipalities Magazine, No. 63, p. 91. [In Persian]
11. Chaway, Francois. (2016). Urbanization: imaginations and realities (translated by Seyyed Mohsen Habibi). Tehran: University of Tehran Printing and Publishing Institute. [In Persian]
12. Danaeifard, Hassan, Elwani, Seyed Mehdi, Azar, Adel. (2014). Quantitative research methodology in management: a comprehensive approach. Tehran: Safar Publications. [In Persian]
13. Eftekhari, Abdolreza Ruknuddin, Khalifa, Ebrahim, Portahari, Mehdi, Rahmani Fazli, Abdolreza. (2018). Meta-analytical evaluation of articles on rural leadership projects in Iran. Rural Research, 9(1), 26-41. [In Persian]
14. Faludi, Andreas. (1973). A Reader in Planning Theory: Oxford: Pergamon.
15. Farivar Sadri, Bahram. (2013). Developments of urban planning in Iran in the contemporary era. Tehran: Azarakhsh Publications. [In Persian]
16. Gegenfurtner, Andreas. (2011). Comparing Two Handbooks of Meta-Analysis: Review of Hunter

پی‌نوشت

1. Positivism
2. Meta-Analysis

- : Schmidt, Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings, and Borenstein, Hedges, Higgins, and Rothstein, Introduction to Meta-Analysis: Springer.
17. Habib, Farah (2011). Essays on urbanism (first edition). Tehran: Dynamic Movement. [In Persian]
 18. Hall, Peter, Pfeiffer, Ulrich. (2009). The urban future of the 21st century: a global plan for the cities of the 21st century (Nahid Safaei: Esmail Sadeghi, translated by Hamid Khademi: Marjan Zakai. Tehran: Society of Consulting Engineers of Iran. [In Persian]
 19. Hojjati, Hamid, Pourmohammadi, Mohammad Reza, Ghorbani, Rasool. (2018). A critique on the comprehensive planning process of Rasht city with a comparative approach (triple comprehensive plans of the city). Danesh Shahrzazi, 2(1), 1-22. [In Persian]
 20. Kolivand, Hojat, Talachian, Morteza, Majedi, Hamid. (2020). Grounded Theory Analysis on the Pathology of Urban Development Plans in Iran. The Journal of Spatial Planning, 24(4), 153-175.
 21. Logan, JR, : Molotch, HL. (1987): Urban fortunes: the political economy of place. Berkeley, CA: University of California Press.
 22. Majidi, Hamid. (2015). Theory of urban and regional structural-strategic plans, Tehran: Islamic Azad University, Science and Research Unit. [In Persian]
 23. Mashhoudi, Sohrab. (2007). Basics of urban fluid plans. Tehran: Urban Processing and Planning Company.
 24. McConnell, Shean. (1981). Theories of Urban Planning: London: Heinemann.
 25. Mehdizadeh, Javad., (2003). Strategic planning of urban development. Tehran: Iranian Urban Planning and Architecture Studies and Research Center. [In Persian]
 26. Mousavi, Seyed Ali, Rafiyan, Mojtabi. (2004). Evaluation of the degree of realization of comprehensive and detailed plans of the cities of East Azarbaijan province. Geography and Planning, 17(10), 177-202. [In Persian]
 27. Pourahmad, Ahmed, Hataminejad, Hossein, Hosseini, Seyedhadi. (2006). Pathology of urban development plans in the country. Geographical researches, (58-38). [In Persian]
 28. Qian, Zhu. (2013). Master plan, plan adjustment and urban development reality under China's market: A case study of Nanjing. Cities, 30, 77-88.
 29. Rahnama, Mohammad Rahim. (2008). Research about detailed urban plans. Mashhad: University Jihad of Mashhad. [In Persian]
 30. Saeednia, Ahmed. (2004). The Green Book (Manual of Municipalities), Volume 5 (Urban Design in Iran). Tehran: Publications of the Organization of Municipalities and Villages of the country. [In Persian]
 31. Safari, Hossein. (2004). Methodological meta-analysis of survey-social research available in the Ministry of Interior. University of Tehran, Tehran. [In Persian]
 32. Schon, DA. (1983). 1983, The reflective practitioner: How professionals think in action. New York: Basic Books.
 33. Shafia, Saeed, Shafia, Mohammad Ali, Kazemian, Gholamreza. (2013). Meta-analysis of methods and results of urban life quality research in Iran. Applied Sociology, 24(2), 21-40. [In Persian]
 34. Sharmand Consulting engineers. (2000). Ways of realizing urban development plans: Reviewing the experiences of preparing and implementing urban development plans in Iran (Volume 2): Ministry of Interior, Center for Urban Planning Studies. [In Persian]
 35. Sharmand Consulting Engineers. (2003). Ways of realizing urban development plans: Compilation of the appropriate method of preparation of urban plans in Iran third volume. Tehran: Ministry of Interior, Center for Urban Studies, Organization of Municipalities. [In Persian]
 36. Vahidi Borji, Goldis, Noorian, Farshad, Azizi, Mohammad Mahdi. (2016). Identifying the causes of non-realization of proposed uses in Iran's urban development plans using contextual theory. Journal of Fine Arts - Architecture and Urbanism, 22(1), 5-14. [In Persian]
 37. Wilson, William H. (2009). The rise, descent and concept of the beautiful city movement (Arif Ohoyy Moghadam, trans.). In Scott Campbell: Suzanne Feinstein (Eds.), A Collection of Twentieth Century Urban Planning Theory Articles (166-118). Tehran: Azarakhsh Publications. [In Persian]
 38. Zangiabadi, Ali, Abdullahi, Mehdi, Salek Qahfarkhi, Ruqieh, Qasimzadeh, Behnam. (2014). Evaluation of factors affecting the unrealized of comprehensive urban plans in Iran and related challenges (case study: historical-cultural axis of the 6th district of Tabriz city). Scientific-research quarterly of research and urban planning, 5(18), 41-58. [In Persian]
 39. Zista Consulting Engineers. (1993). Evaluation of comprehensive urban plans in Iran. Tehran: Program and Budget Organization. [In Persian]

